

Trompe l'oeil briefenbord

Cornelis van der Meulen (Dordrecht 1642 - Stockholm 1692)

Dordrechts Museum
Dordrecht

1673. Olieverf op doek, 48,5 x 62 cm

Gesigneerd en gedateerd op de tekening: *Cornelis vander / Meulen f 1673*

Herkomst: kunsthandel P. de Boer, Amsterdam

Met de aankoop van een prachtig ‘bedriegertje’ keert een belangrijk en kwalitatief hoogstaand werk van de onderbelichte Dordtse schilder Cornelis van der Meulen terug in de plaats waar het is ontstaan. Aangezien Van der Meulen als hofschilder in Stockholm een zekere reputatie genoot, bevindt het grootste gedeelte van zijn bescheiden oeuvre zich nog altijd in Zweedse collecties. Dankzij de steun van de Vereniging Rembrandt en de Stichting Vrienden van het Dordrechts Museum is nu ook het Nederlandse kunstbezit verrijkt met een representatief stilleven van zijn hand. En waar kan het *Trompe l’oeil brievenbord* mooier tentoongesteld worden dan in het Dordrechts Museum? Het maakt nu deel uit van een uitgelezen collectie 17de-eeuwse stillevens, waaronder het illusionistische brievenbord van Samuel van Hoogstraten (1627-1678), de leermeester van Van der Meulen. In 1992 kon ook dat werk met de steun van de Vereniging Rembrandt worden aangekocht. Beide brievenborden vestigen nu de aandacht op een uniek aspect van de schilderkunst in Dordrecht.

GEZICHTSBEDROG

Trompe l’oeils worden al sinds de antieke oudheid door schilders gemaakt om hun virtuositeit te tonen door de beschouwer op het verkeerde been te zetten. Een geslaagd trompe l’oeil wekt de illusie – al is het maar kortstondig – niet met geschilderde, maar met echte objecten van doen te hebben. De term trompe l’oeil (letterlijk ‘het oog bedriegen’ of ‘gezichtsbedrog’) werd overigens pas in de 19de eeuw voor het eerst gebruikt, maar in de Hollandse Gouden Eeuw kwam het genre tot grote bloei en werd het een bijna zelfstandig genre met gespecialiseerde schilders. Door een grote technische beheersing was de 17de-eeuwse kunstenaar in staat om de werkelijkheid op een bijzonder natuurgetrouwe wijze na te bootsen. De weergave van een brievenbord (een paar plankjes waarop linten werden vastgemaakt zodat je er voorwerpen als brieven en boekjes achter kon steken) leent zich uitstekend voor een trompe l’oeil, omdat het een ondiepe ruimte betreft. Hoewel Wallerant Vaillant (1623-1677) zich al vroeg met dit genre bezighield, geldt de Dordtse schilder en schrijver Samuel van Hoogstraten als de eerste kunstenaar die op grote schaal experimenteerde met geschilderde brievenborden. In zijn *Inleyding tot de Hooge Schoole der Schilderkonst: Anders de Zichtbaere Werelt* uit 1678 raadt hij jonge schilders aan om zich nijver toe te leggen op het schilderen van platte objecten op platte oppervlakken met brieven en kammen want hier is ook eer meede ingeleit, wanneer vorsten of vorstinnen bedroogen wierden. Als geen ander wist Van Hoogstraten dat je met zulk beeldend bedrog lof uit de hoogste kringen kon behalen. Arnold Houbraken (1660-1719) vertelt in zijn *Groote Schouburgh* dat Van Hoogstraten aan het Weense hof Ferdinand III om de tuin wist te leiden

met een bedrieglijk echt stilleven. De penning met gouden ketting die hij als beloning van de keizer kreeg, is afgebeeld op zowel zijn brievenbord als zijn twee zelfportretten in het Dordrechts Museum.

Cornelis van der Meulen is een van de weinige leerlingen van Van Hoogstraten die zijn advies opvolgde en zich toelegde op het schilderen van brievenrekken. En niet zonder succes. Zoals Cornelis Gijsbrechts (werkzaam 1659-1683) vanaf 1668 met zijn trompe l’oeils hofschilder in Kopenhagen werd, zo bracht Van der Meulen het tot hofschilder in Stockholm, waar hij vanaf 1679 tot aan zijn dood in 1692 werkzaam was. In de koninklijke verzameling in het slot te Stockholm bevindt zich nog altijd een trompe l’oeil brievenbord – kleiner en eenvoudiger dan de recente aanwinst – dat op een geschilderd briefje niet zonder trots is gesigneerd met *Cornelis van der Meulen Schilder Tot Dordrecht*. De signatuur op een ander exemplaar, voorheen in een Zweedse collectie, is daarentegen weer aangevuld met *à Stockholm*.

Het ligt voor de hand dat Van der Meulen met zijn fraaie brievenborden het Zweedse koningspaar heeft weten te behagen, maar hij heeft in Stockholm ook met andere genres succes gehad. Zo ‘portretteerde’ hij niet alleen twee borstbeeldjes van de jonggestorven Zweedse

Trompe l’oeil brievenbord
Samuel van Hoogstraten
1664, olieverf op doek, 45,5 x 57,5 cm
DORDRECHT, DORDRECHTS MUSEUM
(aangekocht met steun van de Vereniging
Rembrandt)

prinsjes Ulrik en Gustaf (de enige schilderijen die een indruk geven van Van der Meulen als *pourtretschilder*, zoals Houbraken de kunstenaar omschrijft), maar ook schilderde hij vanitasstillevens en een uniek gezicht op Stockholm waarvan wel is beweerd dat het met behulp van een camera obscura is ontstaan.

Het pas verworven schilderij is nog vóór zijn vertrek naar Stockholm in Dordrecht vervaardigd en hoewel het aantrekkelijk is om te veronderstellen dat dit brievenbord een rol heeft gespeeld bij Van der Meulens introductie aan het Zweedse hof, ontbreekt hiervoor ieder bewijs. De inhoud van de weergegeven briefjes is deels te lezen en behelst in het Frans opgestelde zakelijke correspondentie, mogelijk gericht aan of afkomstig van een koopman in Parijs.

COLLECTIE

Het brievenbord van Van der Meulen onderstreept niet alleen het belang van de trompe l'oeil van zijn leermeester in het Dordrechts Museum, maar is ook de perfecte tegenhanger daarvan. Terwijl het schilderij van Van der Meulen refereert aan Parijs, verwijst Van Hoogstraten's brievenbord naar Londen, waar het is ontstaan. Dat laatste schilderij, dat overigens als een van de absolute publieksfavorieten in het museum geldt, heeft een enigszins gekunstelde compositie: de sierlijke strikjes en kettingen zijn soms net iets te mooi gegroepeerd. De meer willekeurige ordening van de objecten in Van der Meulens brievenbord, alsmede het afwijkende kleurgebruik en de lichtval, vormen een duidelijk contrast met Van Hoogstraten's uitbeelding. De spanning tussen beide schilders – de leerling die ernaar streeft zijn leermeester te overtreffen – maakt de vereniging van hun beider werk in het Dordrechts Museum tot een unieke gebeurtenis. Het subgenre van het trompe l'oeil brievenbord, dat voor een belangrijk deel in Dordrecht werd ontwikkeld en in Nederlandse collecties nauwelijks is vertegenwoordigd, krijgt hiermee de aandacht die het verdient. In het Dordrechts Museum wordt bovendien een tentoonstelling over de trompe l'oeil in de Hollandse Gouden Eeuw voorbereid.

Het brievenbord van Van der Meulen is ook een prachtige aanvulling op de stillevens in de collectie van uiteenlopende 17de-eeuwse meesters als Abraham Susenier (ca. 1620 - na 1666), Adriaen Coorte (ca. 1665 - in of na 1707) en Johannes Bosschaert (1606/1608-1628). Dit cluster vormt, evenals het werk van Van Hoogstraten en zijn leerlingen, een zwaartepunt in de collectie van het Dordrechts Museum. Van der Meulen behoort als leerling van Van

Hoogstraten immers in het illustere gezelschap van meesters als Houbraken, Arent de Gelder (1645-1727) en Godfried Schalcken (1643-1706), van wie zich goede werken in de collectie bevinden. Van der Meulen is echter de enige leerling in wiens werk de invloed van Van Hoogstraten zo duidelijk aanwezig is.

WEDIJVER

De rol van Van Hoogstraten in de ontwikkeling van het trompe l'oeil brievenrek, ook wel *Steckbrett* of *Quodlibet* schilderijen genaamd, kan niet worden onderschat. Het is opmerkelijk dat Rembrandt en enkele van zijn leerlingen, in de eerste plaats Van Hoogstraten en Carel Fabritius (1622-1654), maar ook de Rotterdammer Heyman Dullaert (1636-1684), op een gegeven moment in hun werk experimenteren met illusionistische effecten zoals bedrieglijk echt geschilderde gordijntjes, schilderijlijsten of complete brievenborden. In het Dordrechts Museum getuigt ook het indrukwekkende zelfportret van Ferdinand Bols leerling Cornelis Bisschop (1630-1674) van deze belangstelling. Bisschop is voorgesteld in schilderstenue en trekt een gordijn weg voor een schilderij. Met dit gebaar verwijst de Dordtse schilder duidelijk naar de legendarische wedstrijd tussen de twee Griekse schilders Zeuxis en Parrhasius. Zeuxis had zo levensecht druiven geschilderd, dat er vogels op afkwamen. Parrhasius schilderde op zijn beurt een gordijn waarmee hij zijn collega wist te over-

Trompe l'oeil brievenbord
Cornelis van der Meulen
1679, olieverf op doek, 26 x 33 cm
STOCKHOLM, KONINKLIJK PALEIS
(COPYRIGHT ROYAL COLLECTIONS)

Zelfportret

Cornelis Bisschop

1668, olieverf op doek, 114 x 97 cm

DORDRECHT, DORDRECHTS MUSEUM

treffen: Zeuxis wilde het namelijk opzij trekken om het schilderij erachter te kunnen bekijken... Deze anekdote over de antieke trompe l'oeil-schilders werd ontelbare keren geparafraseerd in de 17de-eeuwse kunsttheorie.

Door trompe l'oeils te maken kon men wedijveren met de legendarische voorgangers. En niet zelden werden schilders als Bisschop en Van Hoogstraten geroemd als de Zeuxis of Apelles van hun tijd. Houbraken beschrijft hoe de chantourné-figures (levensgrote geschilderde en langs de contouren uitgezaagde figuren) van Bisschop – mits tactisch geplaatst – grote hilariteit konden opwekken en elders in zijn *Groote Schouburghis* te lezen dat Rembrandt dikwijls door zijn leerlingen werd gefopt wanneer hij door hen op de vloer geschilderde munten probeerde op te rapen. De vermakelijke trompe l'oeils waren zeer populair in de Hollandse Gouden Eeuw, maar het was meer dan alleen een grap. Ook wanneer het bedrog van bijvoorbeeld Van der Meulens brievenbord was ontdekt, bleef een decoratief stilleven over en kon men de hoge technische vaardigheid nog waarderen of zelfs in discussie treden over de (on)betrouwbaarheid van de menselijke waarneming.

Het brievenrek van Van der Meulen verrast de toeschouwer nog altijd, zelfs nu het in een lijst en in een museale context wordt getoond, waardoor vrijwel niemand meer zal denken dat het een echt brievenbord is. Het blijft echter fascinerend om de nauwkeurig geschilderde briefjes met kleine scheurtjes en vouwen te bestuderen. Indrukwekkend zijn ook de gerafelde uiteinden van de rode linten en het felbelichte briefje in het midden, dat een donkere schaduw over een andere brief werpt en daardoor sterk naar voren lijkt te komen.

Het moge duidelijk zijn dat Van der Meulen niet alleen van belang is als 'de leerling van', maar vooral ook op zijn eigen merites kan worden beoordeeld. Terwijl er enkele Zweedse publicaties aandacht aan hem hebben besteed, lijkt hij zijn bekendheid vooral te danken aan een schilderij van Johannes Vermeer. Lange tijd is namelijk (ten onrechte) aangenomen dat het schilderij op de achtergrond van Vermeers *Briefschrijvende vrouw* in de National Gallery in Washington geïdentificeerd kon worden met een stilleven van Van der Meulen. Eindelijk is er nu dan een prachtig voorbeeld van Van der Meulens zeer kundig geschilderde stillevens in Nederland te bezichtigen en staat niets een algehele herwaardering van deze Dordtse Parrhasius meer in de weg. ♦

Sander Paarlberg

Literatuur

- A. Houbraken, *De Grote Schouburgh der Nederlandsche Konstschilders en Schilderessen (...)*, 3 dln, Amsterdam 1718-1721
- S. van Hoogstraten, *Inleyding tot de Hooge Schoole der Schilderkonst: Anders de Zichtbaere Werelt*, Rotterdam 1678
- K. Boström, 'Jan Vermeer van Delft en Cornelis van der Meulen', *Oud Holland* 66 (1951) 2, pp. 117-122
- E. Spaans, 'Een brievenbord van Cornelis van der Meulen', *Dordrechts Museum bulletin* 28 (2003) 1, pp. 3-7